

Аман Кармышаков

**ЖОМОКТОР**



**ХАН ДАРБЫЗ**

Аман Кармышаков Нурдин уулу

# ХАН ДАРБЫЗ

*Баиталгыч класстар үчүн сөз өстүрүү  
сабагына пайдаланууга ыңгайлуу*



**ЖОМОКТОР**

Бишкек - 2010

672

672



УДК 821.51-93

ББК 83.8 К-24

**Кармышаков Аман**

К-24 Хан Дарбыз: Жомоктор. (Балдар үчүн). - Б. 2011. 28 б.

ISBN 9967 - 21 - 256 - X

К 48003300100 - 11

ББК 83. 8

ISBN 9967 - 21 - 256 - X

© Кармышаков А., 2011 ж.

Редактор *Эрнис Кармышаков.*

Ичи-тышын жасалгалаган сүрөтчү *А. Кармышаков.*

Корректору *Нурилла Бекболиева*

Компьютерге терген *Жамал Бримкулова.*

Компьютердик калыпка салган *Айбек Сөлтиев*

## МАЗМУНУ

1. Хан Дарбыз .....	3-9
2. Айгүлүк .....	10-14
3. Аяз атанын жомогу .....	15-19
4. Ынтымак кантип жаралды? .....	20-26
5. Адеп эмне үчүн "адептүү" деп айтылып калды? .....	27-29
6. Ачкөз менен Көралбас .....	30-32
7. "Ушакчы, наадан" .....	33-35
8. Жашылчалардын жоруктары .....	36-40
9. Эринчээк эмнеден уялды? .....	41-43
10. Жайдарбек баатыр .....	44-47

Нускасы 1000. Көлөмү 3 басма табак. Ченеми 70x84/16. Келишим баа.  
ЖЧК «АЙАТ». Бишкек шаары, Ташкен көчөсү, 60.

# Хан Дарбыз

(ЖУМОК)

Өткөн заманда бийликти аябай жакшы көргөн бир өзүмчүл дарбыз болуптур. Бир күнү ал жашылчаларга мындай дептир:



– Оо, менин шордуу досторум! Дыйкан бизди өстүрүп алып, базарга сатмак болду. Андан алган адамдар бырчалап туурап, жырғап жешет. Казанга салып кайнатат. Айнек идиштерге куюп, жөртөлөгө камайт. Ошентип шорубуз катпасын десеңер качып кетели?!

Муну уккан жашылчалардын үрөйлөрү учуп, эмне кылар айла таппай, дүрбөп калышты. Ангыча коон минтип сурады.

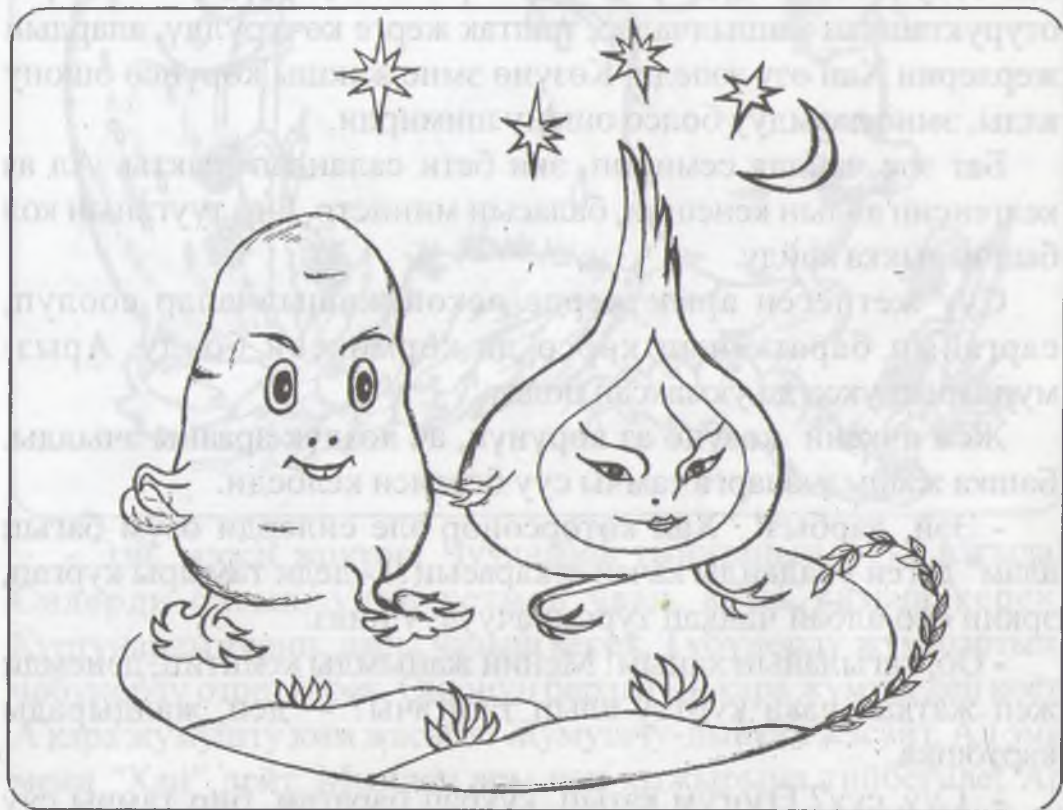
- Аның, чын болсо, кантип аман калабыз? Кайда качабыз? Бизди ким багат?



Ойлогон ою ордуна чыгып, өзүмчүл дарбыз ичинен кымындады да:

- Аман калуунун жарасы жеңил. Мени хандыкка көтөрсөнөр, силерди кулак угуп, көз көрбөгөн ээн жерге ээрчитип кетем. Мына бул алтындай баш аман турса, эч кимге кор кылбай өзүм

эле багып аламын! - деп, убада берди. Жашылчалар ага ишенип калышты. Бирин-бири жетелешип, жалбыракка жашынып, дыйкандан качып кетишти. Белес-белес белдерден ашып, озөн-өзөн сууларды кечип, акыры өздөрү кыялданган кулак угуп көз көрбөгөн ээн жерге жетишти.



Дарбызды хандыкка көтөрүшүп, куунак күндөр келди. Хан болгон дарбыз өз бийлигин күчтөндүрүп алгыча жашылчалардын ою менен болуп, кареги менен тегеренди. Бирок, "тойдун" да эртеси болот, деген тура. Хан-Дарбыз бара-бара мурдагыдай кичипейил, сылык болбой корсулдап

оройлончу болду. Керсейип, менменсий баштады. Ошентип ал бат эле эч кимди теңине албай калды. Баш көтөргөндүн башы, тил кайрыгандын тили кесилер заман орноду. Баягы ак көңүл, боорукер, элпек көрүнгөн дарбыз эми ач көз, өзүмчүл, каардуу хан болуп чыга келди. Башында күнгө бет, сууга кенен жерге отурукташкан жашылчалар, таштак жерге көчүрүлдү, алардын жерлерин Хан өзү ээледі. Көзүнө эмне жакшы көрүнсө ошону алды, эмне даамдуу болсо ошону шимирди.

Бат эле чандая семирип, эки бети салаңдап чыкты. Ал аз келгенсип аялын кенешчи, баласын министр, бир тууганын кол башчылыкка койду.

Суу жетпеген арык жерде өскөн жашылчалар соолуп, саргайып баратканын көрсө да көрмөксөн болду. Арыз-мундарын укса да укмаксан болду.

Жеп ичкени көзүнө аз көрүнүп, ач көздүк арааны ачылды. Башка жашылчаларга тамчы суу бергиси келбеди.

- Ээй, дарбыз! "Хан көтөрсөңөр эле силерди өзүм багып алам" деген убаданды качан аткарасың?! - деди тамыры кургап, эркин өсө албай чаңкап турган ачуулуу пияз.

- Оо, кагылайын ханым! Менин жанымды кейитип, денемди жеп жаткан чака куртту алып таштачы? - деп, жалдырады картошка.

- Суу, суу? Өзөгүм катып, куурап баратам, бир тамчы суу берип койчу? - деди бадыраң, ыйламсырап.

Өзүмчүл дарбызга ишенип, боорукер дыйкандан качып келген өзүбүзгө чала! Мына, эми күнгө күйүп, соолуп жок болмок болдук, - деп үшкүрүндү коон.

Аларды табалагысы келген Хан-Дарбыз, тең ортого тактысын койдуруп отурду да, көкүрөгүн көтөрүп:



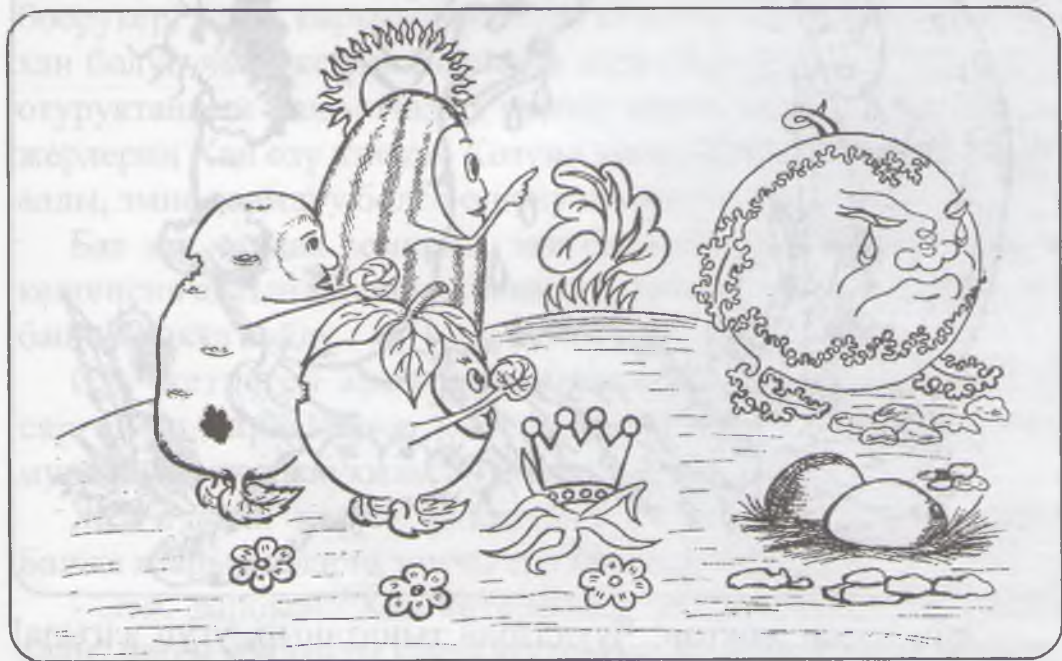
- Ээй, мээси жоктор! Чуулдабай тынчтанып, угуп алгыла! Силерди багыш үчүн кетмен чаап, арык казыш керек. Куртуңарды терип, дары чачыш керек. Түбүңөрдү жумшартып, чөбүңөрдү отош керек. Ошонун бардыгын кара жумуш деп коёт. А кара жумушту ким жасайт? Жумушчу-дыйкан жасайт. Ал эми мени "Хан" дейт. Мындан ары көп кыжырыма тийбегиле! Ар кимиңер өзүңөрдүн жаныңарды өзүңөр баккыла! Уктуңарбы?!

Эгерде кимде-ким дагы ушундай суроолорду берип, тынчымды ала турган болсо, башын кыя чабамын!!! - деп каарданды.

Муну уккан жашылчалардын денелери дүркүрөп, анын эки жүздүүлүгүнө жийиркенип турушту да, муштумдарын түйүп:

- Эй, дарбыз! Сен өзүндөн башканы ойлобогон өзүмчүл, кара өзгөй экенсиң!!! - деп кыйкырышты.

- Сендей алдамчы, ач көз хандын бизге кереги жок! Жоголгун! - деди картошка.



Туура, туура! Жоголгун!!! - дешти калган жашылчалар да.

- Достор! Бул ач көздү как эткен карга, кук эткен кузгун жолобогон, какыраган чөлгө кууп жиберели! Өз энчисин ошол жерден алсын! - деди коон.

Жана эле тигилерди теңине албай каарданып турган дарбыз, эми коркконунан көздөрүн алайтып, кетенчиктей баштады.

Ошентип эки жүздүү, алдамчы дарбыз башына бир келген бийлик менен дөөлөттү көтөрө албай манчыркап, акыры минтип адам санынан чыгып, хандыктан түшүрүлүп, какыраган чөлгө куулду. Арманын угаар жан чыкпай, же ичээрge тамчы

суу таппай, өз башын өзү койгулап, кайдадыр бир башы оогон жакка сенделип кетип баратты. Ал эми жашылчалар болсо, ээрчишип алып дыйканга келишти. Акылман дыйкан аларды кечирип, кучак жая тозуп алды. Ошентип кыргыз жерине кайрадан береке толуп, ар бир үйгө ырыскы кирип, жыргалдуу заман орноду.

### **Жомок тарбиясы:**

Бул жомок балдарды кандай начар адаттардан алыс болууга үндөйт? Кандай адамгерчиликтүү сапаттарга тарбиялайт?

*1. Өз сөзүнө турбаган, берген убадасын аткарбаган, алдамчы, куу, өзүмчүл, ичи таар, ач көз дарбыз өңдүүлөрдү жек көрүүгө, андай жаман адаттардан алыс болууга тарбиялайт.*

*2. Хан дарбыздын кылык - жоруктары аркылуу алдамчылыктын, куулуктун, аша чапкан митайымдыктын зыяндуу экенин түшүндүрөт. Калп айтып, бирөөнү алдабоо, куулук, митайымдык кылбоо керектигин эскертет.*

*3. Жашылчалардай баёо болуп алданбай, ар бир ишти терең ойлонуп, акыл калчап чечүү зарылдыгын билдирет.*

*4. Адилетсиздикке каршы тура билүүгө, керек учурда адилеттүүлүктү орнотуу үчүн чечкиндүү кадамдарды жасоону үйрөтөт.*

### **Сөздүк:**

*Жертөлө - үйдүн таман астындагы атайын даярдалган ороо.*

*Үрөйү учуп - коркуп.*

*Кара өзгөй - өзүмчүл.*

*Өксүп - боздоп, үнү жетпей калгыча кайгырып.*

*Каңгып - башы оогон жакка басып, кайда барарын билбей тентип.*

*Сенделип - теңселип, басууга күчү калбай.*

*Манчыркап - көөп, теңине албай.*

# "Айгүлүк"

(жомок)

"Мал тапкандыкы эмес, баккандыкы"

## 1. Акылман менен акмак

Акылман бара жатса, акмак атын сабап жатыптыр. Акылман ага кайрылып, минтип сураптыр:

- Атты кайсы күнөөсү үчүн сабап жатасың?

- Мингизбей үркө бергени үчүн.

- Урбай, жакшы көрүп, сылап баксаң эле үркпөй калбайбы!

- Ай, акылманым ай! Малды да жакшы көрчү беле?! Сен эмне, акылдуу башыңдан айнып калгансыңбы?! Малдын эмнесин аяйсың?! Бул макулукту союп,



шорпосуна тоюп алса да аздык кылат! - деп, акмак атын кайрадан сабай баштайт. Ат жаныбар жаш баладай жалдырап, көздөрүнөн жаш агызат. Аңгыча нарыдан союлун сүйрөп, акмактын баласы чуркап келет.

- Атаңды кой дечи, балам? Күнөөсүз атты урбасын!
- Андай эле акылдуу, андай эле боорукер болсоң, муну үркпөс кылып жоошутчу?! - дейт анда акмактын баласы керсейип.
- Андай болсо, атты мага бер! Таптап, жоош кылып берейин,
- деп акылман акмактын атын жетелеп алып үйүнө жөнөдү.



Акылман жолдо баратып, минтип ойлонду: "Бу акмактын баласы да акылсыз, орой өсүптүр. А менин баламчы? Ал кандай тарбия алды экен? Аны бир сынап көрөйүнчү", - деп, үйүнө келип, баласы Акылга аттын чылбырын берип жатып минтти:

- Балам, бул тулпардын тукуму! Сен муну жакшы бак!

## 2. "Айгүлүк"

Акыл атасынын сөзүнө маани берди. Атты сылап бакты. Кабыргасы саналган арык ат эми эттене баштады. Акыл аны "Айгүлүк" деп атап алды. Айгүлүк Акылга ынак болду.



Аш-тойлордо чабылып, баш байге алып, "күлүк" атыкты.

Ошентип Айгүлүк эл оозуна алынды. "Балапан уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат", - деген чындык тура! - деди ичинен акылман өз баласынын эмгегине ыраазы болуп.

Айгүлүктүн даңкын уккан акмактын ичи тарыды. Ал токтоосуз келип, акылмандан аны алып кетти. Көп өтпөй Айгүлүк качып келди. Жон териси канталап, кулагынан кан шорголоп жүрөт. Акыл аны жууп-тазалады. Дарылап айыктырып койду. Аңгыча акмак келип, Айгүлүктү жетелеп

кетти, бирок эртеси Айгүлүк кайрадан качып келди да, акырды жыттап, кишенеп жиберди. Бул жолу анын туяктары кырчылыптыр. Ачуусу келген акылман артынан келген акмакка Айгүлүктү бербей койду. Акмак ханга барып арызданды.



### 3. Адилеттүү чечим

Хан акылманды чакыртып алды да:

- Атты эмне үчүн өз ээсине бербейсиң?! - деди.

- Ханым! Мен атты ээсине бир эмес, эки ирет бердим. Бирок мунун токмогунун уусуна чыдабаган ат байкуш кайра качып келди, - деп, акылман болгон ишти баштан аяк баяндап, анан минтип көшүмчалады:

- Бул жөнөкөй аттардан эмес, тулпардын тукуму! Тулпарды сабап, кор тутуу - күнөө! Анткени бир тулпар менен бир эл,

бир журт сыймыктанат. Ал эми "Мал тапкандыкы эмес, баккандыкы" - дейт эмеспи! Эми өзүңүз калыс чечип бериңиз, ханым? Акылмандын жүйөөлүү сөзүн уккан хан мындай деди:

- Андай болсо, атты ортого коё бергиле! Мал ээсин өзү тандасын! Айгүлүктү коё беришти. Акмак аттын алдынан тозо чуркап минтти:

- Мен мындамын, атым! Акмакты көрүп, үркүп кеткен Айгүлүк, Акылдын жанына келип, кишенеп жиберди.

- Болду! Мал ээсин тапты! - деп, хан бүтүмүн чыгарды. Ошентип акмакчылык жөө калып, боорукерлик аттуу болду.

"Мал тапкандыкы эмес, баккандыкы", - деген накыл сөз да ошондон улам айтылып калган экен.

### **Жомок тарбиясы:**

Бул жомок балдарды кандай начар адаттардан алыс болууга тарбиялайт?

*1. Оройлуктан, таш боордуктан, мыкаачылыктан, кыянатчылыктан, жалаакордуктан, жана уятсыздыктан алыс болууга тарбиялайт. Сылык кеңпейил, боорукер, кайрымдуу, жана жоопкерчиликтүү болууга чакырат.*

*2. Жаныбарларды коргоо, аёо зарылдыгын, аларга кам көрүү керектигин эске салат.*

*3. Айгүлүктөй күлүк аттын эмгегин баалоого, ага жакшы, татыктуу мамиле кылууга үйрөтөт.*

### **Сөздүк:**

*Үркө бергени - селт этип, чочуй бергени.*

*Макулук - эптеп жан сактап, мал катары жүргөн бир тирүү жан.*

*Таптап - суутуп, багып.*

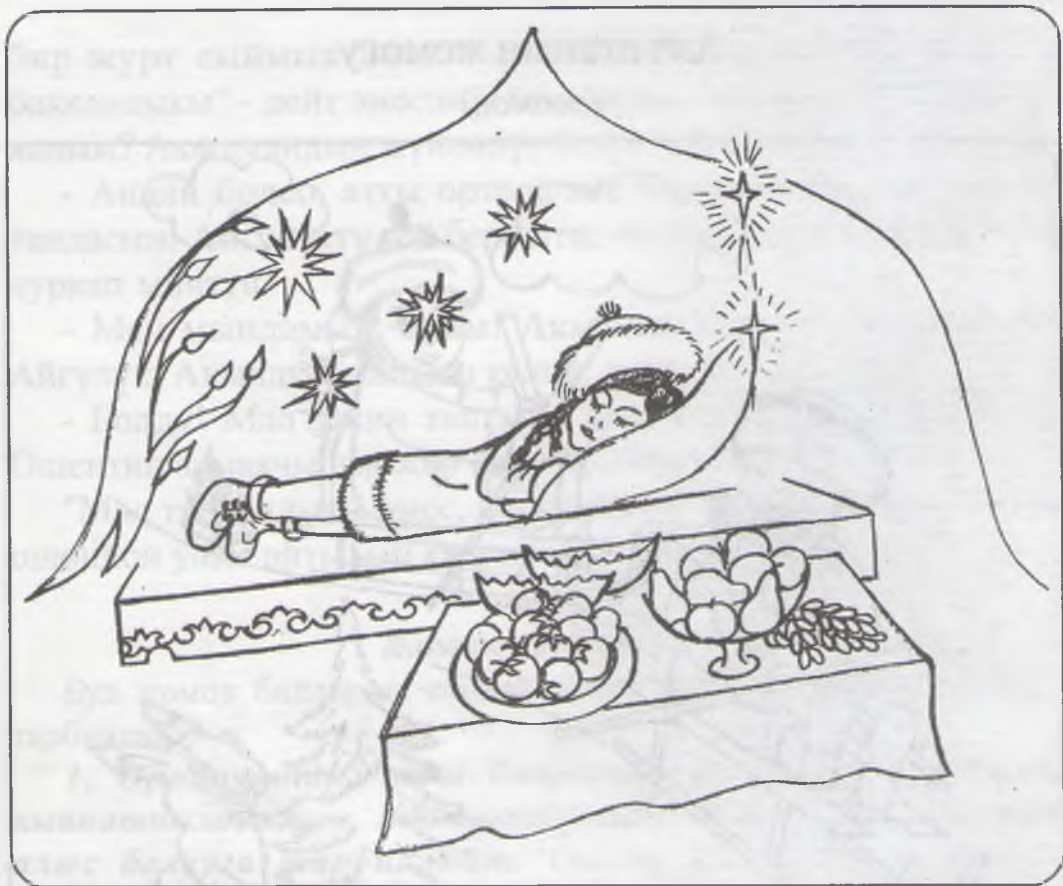
*Эки ирет - эки жолу.*

## Аяз атанын жомогу

(жомок)



Бир Айназик аттуу кичипейил кыз болуптур. Жыл жаңырып жаткан күндөрдүн биринде балдар менен жылгаяк тээп жүрүп, адашып калыптыр. Анан ал чанасын сүйрөп, досторун издеп жөнөптүр. Тоо койну абдан суук экен. Курсагы ачып, калчылдап үшүп, кайда барарын билбей турганда бет алдындагы асканын алдынан бир үнкүр көрүнөт. Анын ичи жаркырап, аябай кооз жана жылуу эле.



- Мында ким бар? - деп, босогосун агтайт.

- Мында ким бар? - деп, үңкүрдүн ичи жаңырып, аны кайталайт.

Чочуп кеткен Айназик элендеп эки жагын каранат. Эч ким жок. Төр жакта дасторкон жайылып, түркүн-дүйүм тамактар жана мөмө-жемиштер турат. Тамактан тоё жеп, уктап калат.

Бир кезде маңдайынан сылаган мұздак колдун илебинен ичиркенип ойгонуп кетти. Бет алдында аяз ата күлүмсүрөп турду. Жүзүнөн нур тамылжыган аяз атанын ак сакалы жайкалып, тизесине чейин жаап турат. Айназик сүйүнүп кетти.

- Саламатсызбы, аяз ата? - деди, ийилип.

- Саламатсыңбы, кичипейил кызым?

Анын тону өзгөчө жылтылдап, айланасына муздак шоола чачып турду. Мынчалык аппак жана жылтылдак тонду эч ким көргөн эместир! - деди Айназик анын тонуна суктанып.

- Сен бул үңкүргө кантип келдиң? - деп сурады аяз ата.

- Досторумдан адашып калдым. Анан аларды издеп жүрүп, ушул үңкүргө туш келдим. Эми үйүмдү кантип табар экемин? - деп, ыйламсырады Айназик, аяз атага.

- Эч нерсе эмес! Эртең чананды сыйкырлап коём. Ал жолду өзү таап, үйүңө жеткирет. Азыр болсо эс алып укта! - деди аяз ата жылмайып.

- Оой-ий! Анда эң эле жакшы болот экен да! Сиз мага жаңы жыл жөнүндө жомок айтып бересизби?

- Болуптур, мен сага сыйкырдуу жомоктун өзүн көрсөтөйүн, - деди да, аяз ата алаканын жайып койду эле, үңкүрдүн ичи тоо койнуна айланды. Анан аяз ата нары-бери баса баштады. Анын изинен кардын бети оюлуп, андан кичинекей жашыл балатылар өсүп чыга калып жатты. Кичипейил кыз буга өтө таңыркады. Аяз ата эңкейип, жерден кар уучтап алып, ага бир нерселерди күбүрөдү да, балатынын түбүнө сээп таштады.

- Мына кызык! Кызыл куйругун булактатып бачики, көздөрүн тостойтуп тыйын чычкан, Майпаң-майпаң басып мамалак, кулактарын сереңдетип коёнек жана да аярлай басып бөлтүрүктөр келишти.

- Оой-ий, бардыгы! Токой жаныбарларынын бардыгы мында чогулушту.

Аяз ата кардан дагы бир жолу уучуна толтуруп алып, асманга чачты. Бул жолу түркүн-түрлүү канаттуулар бырпырап учту.



Алар балатылардын бутактарына тизилише конуп, кубулжута сайрап жатышты.

Аяз ата үчүнчү жолу да кардан уучтап алып күбүрөдү. Эми балатылар түркүн-түскө кубулуп жасанышты. Жылтылдашкан жылдыздар балатыларды айланып учуп жүрүштү. Кыздын кийими бутунан башына чейин кооз жана жылуу тонго айланып, өзүнө тим эле жарашып турду! Кыз буга абдан сүйүндү. Мындай тонду киймек турсун, эч кимден көргөн да эмес. Ошондуктан ал:

- Ырахмат, аяз ата! - деп, кубанычын жашыралбай күлүп жиберди. Анан токой жаныбарлары менен кол кармашып бийлей баштады.

Тоо койну жаңырып, бүт айлана көөлгүп, шаңга бөлөндү. Аяз ата кичипейил кыздын колуна эң эле кооз оюнчуктарды берип жатып:

- Жаңы жылың, менен! Кичипейил кызым! - деп, күлүмсүрөдү. Эртеси аяз ата Айназиктин чанасын алаканы менен сылап койду да:

- Мына кызым! Чананды сыйкырлап койдум. Эми жөнөй берсең болот! - деп, узатып, өзү кол булгалап кала берди. Айназиктин чанасы ак кардын бетинде зуулдап, учуп баратты. Ошентип ал, белес-белес белдерден ашып, жаңылбай үйүн таап барды.

Аны достору жана ата-энеси күтүп жатышкан эле. Аяз атанын жомогу ошентип аяктады.

### **Жомок тарбиясы:**

Бул жомок балдарды кандай сапаттарга тарбиялайт?

*1. Табияттын не бир кооздуктарына суктандырып, анын кереметтүү сырларын билүүгө куштарлантат.*

*2. Жомок дүйнөсү менен жуурулушуп жашоо канчалык кызыктуу болорун аңдап билүүгө үйрөтөт.*

*3. Боорукерликке, сергектикке, тыкандыкка жана корком ой жүгүртө билүүгө тарбиялайт.*

### **Сөздүк:**

*Майпаң-майпаң - буттарын балпаңдата басуу.*

*Булактатып - куйругун булгалап, өйдө-ылдый, кыймылдаттып.*

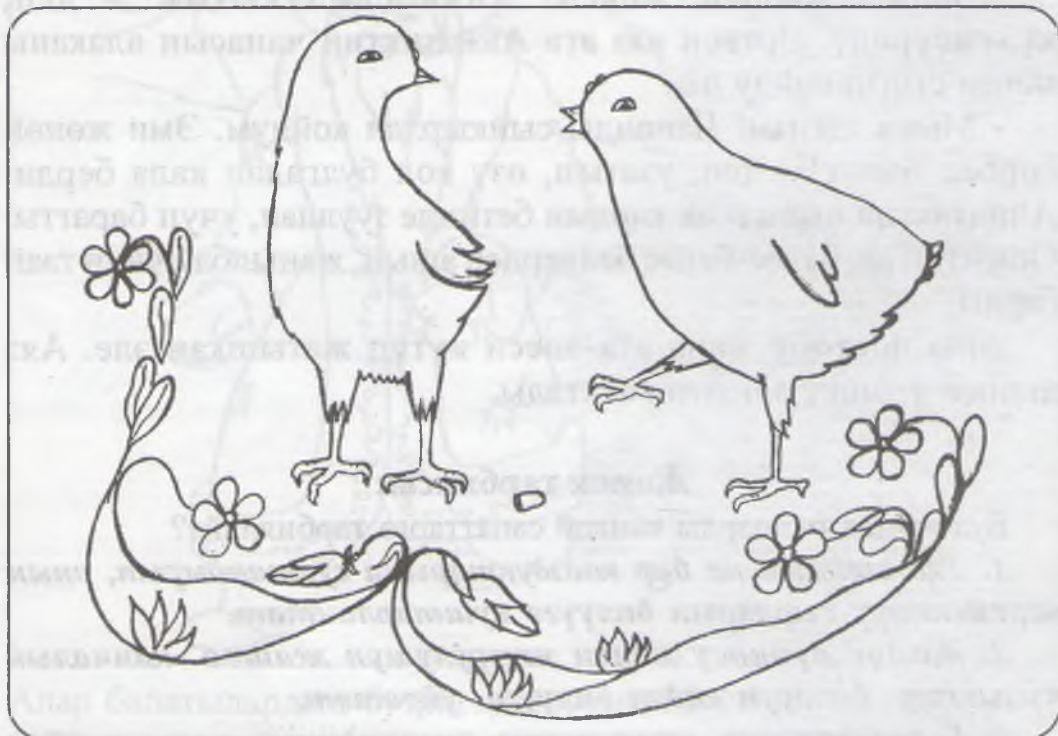
*Аярлап - этияттап, кылдат.*

*Шоола - күндүн нуру төгүлгөн көрүнүш.*

# Ынтымак кантип жаралды?

(жомок)

## 1. Жем талашкан короздор



Бир уяда бири ак, бири кызыл эки жөжө жашаптыр. Күндөр өтүп, экөө эки чоң короз болуптур. Бирок, алар бири-бирине эч нерсе ыраа көрбөгөн ичи тар, ач көз экен. Бири кук этип жер чокуса, экинчиси аны андыганын койбойт. Бир күнү талаада жаткан жемди кызганышып, алар уруша да кетти. Аябай чокулашып жатып, үлпүлдөгөн кооз жүндөрү үрпөйүп, канаттары жараланды. Ушул туштан өтүп бараткан ушакчы шамал ыркы жок короздордун чатагын жардап, мындайча ырдады:

Үрпөйүшүп тебишип,  
Ачуу заар чачышты,  
Буттарына туралбай.  
Оонап жерде жатышты.  
Шуу, шуу!!!



Токойдогу канаттуулар учуп келип арачалашса да болушпады.  
Ошентип алар жан аябай кармашып жатышты.

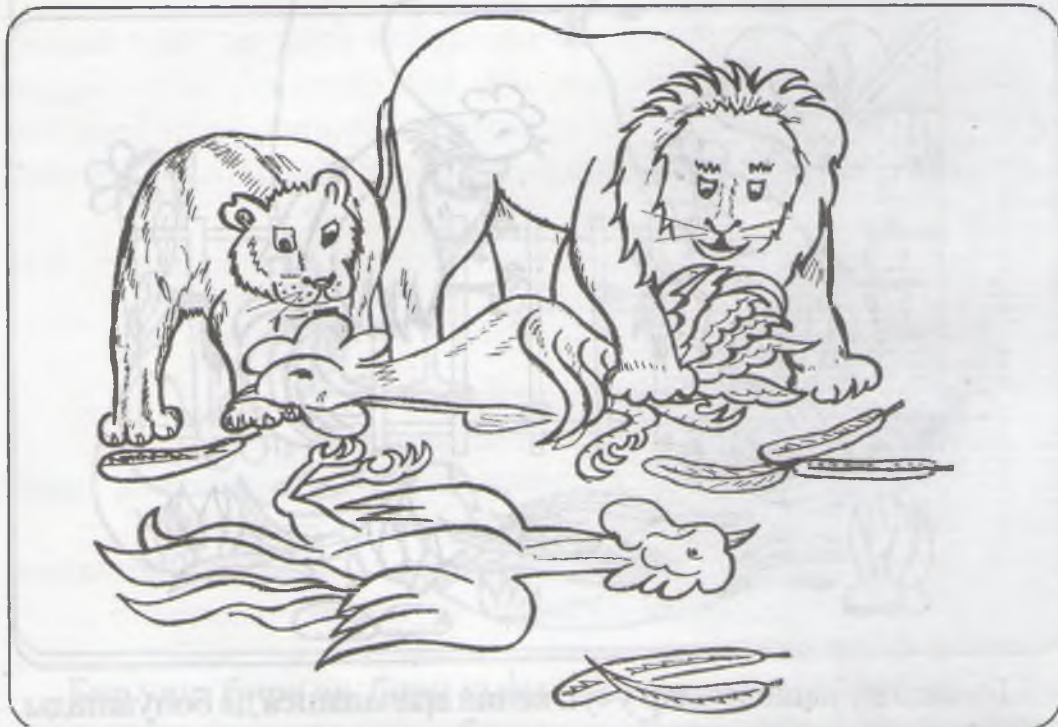
## 2. Арстан менен жолборс

Тепкилешип чарчаган короздор эстери ооп жыгылып, боз топуракка оонап жатканда арстан менен жолборс, эч жерден жем таппай, ачка келе жатышкан эле. Көктөн издегени жерден табылып, сүйүнгөн жырткычтар жолдо жаткан короздорду баса калышты.

- Мен муну тирүүлөй эле жутуп коем! - деди жолборс досуна мактанып.

- Ой жокө! Ушу да кеппи? Мен бул экөөнү тим эле катары менен жутармын! - деди арстан бөйрөгүн таянып.

Ошентип экөө, эки корозду тирүүлөй эле жутуп алышты.



Короздор болсо туюк карындын ичинде кысылып жатышты. Курсактары ачып, талашып жечү баягы бир тоголок жемди сагынышты.

"Бир тоголок жем болсо, аны тең экиге бөлүп, жыргап жесек" - деп, эңседи кызыл короз.

"Эгерде бу карындан аман-эсен кутулсам, кызыл короз - досум менен эч урушпас элем," - деди ак короз улутунуп.



Аңгыча ак короз өзүнүн тумшугун эстей калып, тим эле сүйүнүп кетти. Анан ал эч токтолбой өзү жаткан карынды чокулап кирди.

Ал чокулаган сайын карды ооруп, тынчы кеткен жолборс чыдабай ооналактап, айла таппай тызылдап нары-бери жүгүрдү. Аны көргөн арстан:

- Ээ, досум! Сен качантан бери минтип нары-бери жүгүрүп калгансың? Өңүң азып шалпая түшүпсүң, - деди.



- Эмнесин айтайын... Бая күнү жутуп алган короз кардымды чокулай берип, жарып салмак болду го, - деп, жолборс буркурап ыйлап жиберди. Аны уккан, арстан:

- Сен алжып калгансыңбы?! Качан эле аш болуп кеткен короз сенин кардыңды кантип жармак эле?! - деди. Ошол учурда арстандын карынында жаткан кызыл короз алардын сөзүн тыңшай коюп, сүйүнүп кетти. Анан ал да өзү жаткан карынды чокулай баштады. Жана эле бакылдап аткан арстандын кабагы түнөрө түштү.



### 3. Арстан менен жолборс кантип ыйлады?

Короздор чокуган сайын ичи ооруган, арстан менен жолборс чыдай турган эмес, алар боорукер аюуга келип, минтип буркурап ыйлап жибершти:

– Боорукер аюу, боорукер аюу! Биздин кардыбызды ачып, урушчаак короздорду алып таштачы? Алар кардыбызды чокулай берип, жарып салмак болушту. Боорукер аюу аларды аяды. Карындарын ачып, короздорду алып таштады. Жырткычтар

короздордон кутулганына аябай сүйүнүштү. Алар боорукер аюуга ырахмат айтып, жолго түшүштү. Ал эми короздор болсо эркин дем алып, канаттарын каккылап, буттарына турушту да, бирин-бири көрүп, кучакташып калышты.

– Мен эми сени менен эч качан жем талашпайм! – деди, кызыл короз аны кучактаган боюнча.

– Мен болсо сени менен эч качан урушпайм! – деди, ак короз кубанып. Ошондон кийин алар эң эле ынтымактуу жүрүштү. Алардын достугуна суктангандар көп болду.

### **Жомок тарбиясы:**

Бул жомок балдарга кандай тарбия берет?

*1. Башка кыйынчылык түшкөндө достуктун баркы билинерин, ошондуктан чырлашпай, урушпай, ынтымактуу жүрүү керектигин, окурман түшүнөт.*

*2. Эркиндик - бул жашоодогу эң кымбат мезгил экенин, ошондуктан аны баалоо керектигин, жем талашып уруша кетип, акыры жыртыкчытардын жумуруна кабылган эки короздун аянычтуу абалы аркылуу эскертет.*

### **Сөздүк:**

*Үрпөйүп - жүнүн үксүйтүп.*

*Үлпүлдөгөн - өтө жумшак, сеңселген, назик.*

*Ыраа көрбөгөн - каалабаган., бергиси келбеген.*

*Алжып - карып, акылы азайып.*

*Өңү азып - арыктап.*

*Буркурап - уңулдап, буулугуп ыйлап.*

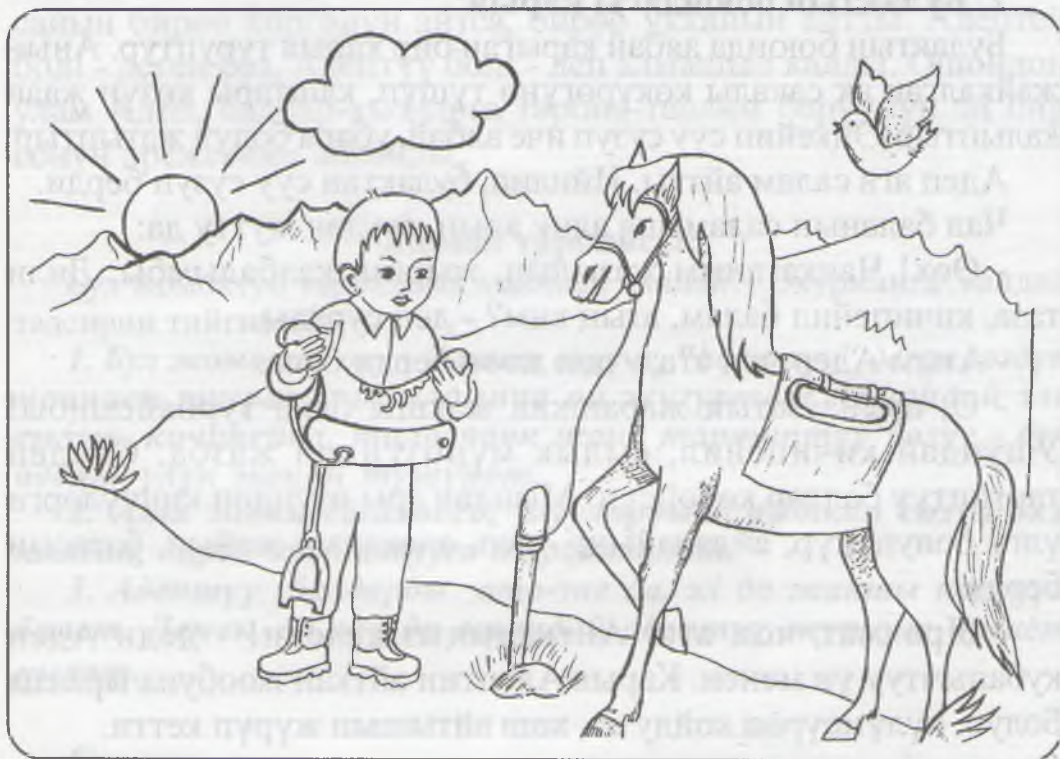
*Аянычтуу абал - боор ооруй турган абал.*

*Ооналактап - нары-бери оонап.*

# Адеп эмне үчүн "адептүү" деп айтылып калды?

(ЖОМОК)

## 1. Адеп



Илгери бир Адеп аттуу акылдуу бала жашады. Ал абдан кичипейил, сылык, тил алчаак, токтоо жана сергек эле. Башка балдардай оюнга көп кызыкпай, ар дайым ата-энесине жардам берди. Эрте туруп, ат токуп атасын кубантса, үй жыйнап апасын сүйүнттү. Короо шыпырып тазалыкты сүйдү. Тентектик кылбай тартиптүү жүрдү.

Бир күнү апасы:

- Адеп! Чаканы алчы? Булакка барчы? Суу алып келе калчы?

- деди. Адеп элпек кыймылдап чакасын алды. Тепилдеп булакка барды.

## 2. Булактын боюндагы карыя

Булактын боюнда аябай карыган бир карыя туруптур. Анын жайкалган ак сакалы көкүрөгүнө түшүп, каштары көзүн жаап калыптыр. Эңкейип суу сузуп иче албай, убара болуп жатыптыр.

Адеп ага салам айтты. Ийилип, булактан суу сузуп берди.

Чал баланын саламына алик алып, суудан жутту да:

- Өөх! Чаңкаганым жазылып, жыргап калбадымбы. Дили таза, кичипейил балам, атың ким? - деп сурады.

- Атым Адеп чоң ата, - деп жооп берди бала.

- О, атыңа затың жарашкан жакшы бала турбайсыңбы! Ушундай кичипейил, сылык мүнөзүндөн жазба. Сендей тартиптүү балдар көбөйсүн! Мындан ары өзүңдөн кичүүлөргө үлгү болуп жүр, айланайын! - деп, алаканын жайып, батасын берди.

- Ырахмат, чоң ата! Айтканыңыз келсин! - деди Адеп кубанычтуу үн менен. Карыя Адептин айткан жообуна ыраазы болуп, күлүмсүрөп койду да, кош айтышып жүрүп кетти.

## 3. Адеп эмне үчүн "адептүү" деп айтылып калды?

Көп өтпөй эл арасына Адеп тууралуу жакшы сөздөр айтыла баштады.

- Балам, тиги Адептей сылык болуп, өзүңдөн улуу кишини "сиз" - деп сыйлап жүр, - деди атасы баласынын оройлугунан уялып.

- Адептей кичипейил, элпек болуп, отун алып, суу ташып берчи? - деп суранды баласынан апасы.

- Адептей токтоо, Адептей тартиптүү болуп өс! - деди ата-энелердин дагы бири өз баласына Адепти көрсөтүп.

Ошентип: "Менин балам Адептей тартиптүү болсун", - деп тилеген ата-энелер көбөйдү. Бирок заман өзгөрүп, убакыт өткөн сайын бирөө көргөнүн айтса, бирөө укканын айтты. Адептей бол! - деген сөз, Адептүү бол! - деп алмашып калды. Ошондон улам Адеп, балдар-кыздарга тарбия-таалим берүүнүн эң бир сонун эрежесине айланды.

### **Жомок тарбиясы:**

Бул жомоктун тарбиялык мааниси кандай? Окурманга кандай таасирин тийгизет?

*1. Бул жомокту окуп чыккан окуучу, "адептүү" деген сөздүн мааниси тууралуу өз алдынча ой жүгүртөт. Ошондой эле сылык, кичипейил, тилалчаак жана тартиптүү болуу - бул адептүүлүк экенин түшүнөт.*

*2. Ата энени сыйлоого, улуулардын айткан сөзүн эки кылбай, дароо орундатууга тарбияланат.*

*3. Адептүү балдарды ата-эне да, эл да жакшы көрөрүн билет. Демек, ал озү да ошондой адептүү жүрүүгө аракет кылат.*

### **Сөздүк:**

*Тепилдеп - бат-бат басып, тыпылдап.*

*Чаңкоо – суусоо.*

*Дили таза – жүрөгү, ою таза.*

*Зат - турпат.*

**Макал:**

*“Адептүү бала ойлоп сүйлөйт,  
Адепсиз бала оттоп сүйлөйт”.*

## Ачкөз менен Көралбас

(ЖОМОК)

Ачкөз менен Көралбас базарда катар отуруп, соода кылышты. Бирок алар канчалык катар отуруп, ынтымактуу болушпасын, баары бир аттарына заттары төп келген Ачкөз деген - ач көз, Көралбас деген - көрө албас эле. Алар кээде соода кылып жатканын бири-бирине көрсөткүсү келбей, далысын салып, тескери карашса, кээде аларманын да биринен-бири кызганып, уруша кетишет.

Бир күнү Ачкөз Көралбастын ичин күйгүзмөккө минтип мактанды:

- Менин эки кабаттуу үйүм жана эки машинем бар, демек мен баймын! Анын оюна түшүнгөн Көралбас кайра анын өзүнүн ичин күйгүзмөк болуп минтти:

- Э, ошол да кепби! Менин байлыгымды санап бүтүрө да албайсың! Анда Ачкөз Көралбаска:

- Санап бүтүрө албайсың дейби? Ой, санап бүтүрө албаган байлыгың болсо, иштеп эмне кыласың?! Тынч эле үйдө жата бербейт белең, четинен, ичип-жеп коюп, жыргап. Көралбас тигини кантээр экен дегенсип, дагы минти:

- Үйдө жатып эмне кылат элем, иштеп байлык жыйнай берем. Аны уккан Ачкөз чыдабай кетти:

- Ой, жыйнай берген байлыгың, үстү-үстүнө үйүлүп отуруп чирип кетпейби?!

- Чирисе чирийт да. Анан эмне кылам?

- Иштебе! Байлыгыңды ичип-жеп үйдө жата бер, - деп жатпаймынбы! Ачкөз эптеп аны жанынан кетиргиси келди.

- Иштебей койсом, байлыгым кемип, азайып кетпейби! Кой, иштей берем!

- Ой, анда чирип калгандан көрө, туугандарыңа же колунда жокторго, таратып бербейсиңби?

- Э, сен да бир кызык экенсиң! Таратып берип койсом, байлыгым короп калбайбы!

- Ой, анан чирип кеткени жакшыбы?!

- Туугандар менен колунда жокторго бергиче "чириген бай" деген атакка ээ болгонум жакшы эмеспи! - деди Көралбас кытмыр күлүп. Ачкөз эми, мындай деди:

- Атак-даңк да жаман эмес! Бирок, пайдасын көрбөгөн чириген байлык менен атак-даңктын кимге кереги бар?

- Эх, досум, досум! Атак-даңк менен байлыктын пайдасын билбейт турбайсыңбы! Угуп ал, айтып берейин: Эгерде сен чириген бай болсоң, атак-даңкка жетесиң. Атак-даңкка жеткен соң, (колунда байлык турганда) министр болуш бат эле. Ал эми министр болсоң, баары сага кошомат кылат. Кошоматчыларды билесиң, алар жөн кошомат кылбайт, кошомат кылыш үчүн кой соёт. Анан элге көргөзбөй, акча берет. Көңүл кубантарлык белектерди да тартуулайт. Ошентип, өз байлыгың корбойт. Кошоматчылардын эсебинен гана жыргап жашай бересиң. Мына, чириген байлыктын сыры! Атак-даңктын пайдасы! Айтор жыргал жашоо деген ошо! - деди Көралбас тигини биротоло кызыктырып.

- Ой! Андай болсо, мен деле байлык топтоймун! Аябай байып, атак-даңкка жетемин! Бир министрликти сатып алып, анан өз байлыгымды коротпой, кошоматчылардын эсебинен жашаймын! - деди Ачкөз кудундап. Ошентип ал көбүрөөк соода кылып, көбүрөөк пайда таап, чириген бай болууга аракет кыла баштады. Күнү-түнү чуркап иштеди. Бир күнү ал базардагы жемиштердин баардыгын сатып алмак болду. Бирок, тажрыйпалуу соодагерлер ага минтип айтышты:

- Азыраактан ал, бышып, эзиллип кетсе, өтпөй калат! Бирок, алардын айтканын укпай, санаасы менен байыган Ачкөз аябай жанталашты. Ал жемиштерди дүңүнөн сатып ала берди, ала берди. «Мына, эми мен чириген бай болбогондо ким болот» - деди кудундап сүйүнүп.

Бирок, "ойлогон ойду кыстаган турмуш жеңет" тура! Жер-жемиш базарга көп түшүп, тез эле батпай кетти. Ал эми Ач көздүн болсо соодасы жүрбөй, алган жемиштери күн өткөн сайын эзиллип быша берип, акыры чирип да кетти. Чириген жемишти ким сатып алмак эле... Ошентип, Ач көз өзүнүн аша чапкан ач көздүгүнүн айынан соодадан да жок, акчадан да жок отуруп калды. Чыгым болуп, акчасынан айрылган Ач көз чачын жулуп ыйлады. Аны көргөн Көралбас, табалай карап, мыйыгынан күлүп турду.

### Жомок тарбиясы:

*Бул жомок окурмандарды ач көздүк менен ичи тардыктын ото жаман сапат экенине ынандырып, андай көрүнүштөрдөн алыс болууга чакырат. Жомоктогу каармандарды бүгүнкү турмуштагы айрым ичи тар, ач коз адамдар менен салыштырып окуу - окурмандын өзүн да андай начар адаттардан алыс болууга тарбиялайт.*

#### Сөздүк:

*Аларман - сатып алуучу.*

*Кытмыр күлүп - ичинен жаман ой ойлоп, калп күлүп.*

*Ынанып - ишенип, сөзүнүн же ишинин тууралыгына макул бөлүп.*

*Тажрыйпалуу - иштин ыгын билген.*

*Табалап - ырас болду деп, шылдыңдап.*

*Мыйыгынан күлүп - табалай күлүп.*

*Дүңүнөн - көп-көптөн.*

## "Ушакчы, наадан"

(Азыркынын жомогу)



Эбире аттуу бир ушакчы кыз болуптур. Ал бирөөдөн уккан сөздү бурмалап, көбүртүп - жабыртып сүйлөгөндү жакшы көрчү. Бирди укса, ага экини кошуп, экини укса, онду кошуп айтчу. Ошондуктан эл анын мурдагы Сонун деген атын өзгөртүп, эбиреп-жебиреп оозу тынбагандыгы үчүн Эбире, деп атап алышкан дешет.

Бир күнү ошол Эбире курдашынын үйүнө барды.

Сүйлөшүп отуруп, курдашы ага минтип айтты:

- Түрмөдөн бир кылмышкер качып чыгыптыр. Колунда куралы бар имиш. Аны уккан Эбире курдашы менен коштошуп, үйүнө кайтып келе жатып, көчөдөн жолуккандарга азыр эле курдашынан уккан создү көбүртүп-жабырта сүйлөп, мындай деди:

- Уктунарбы? Түрмөдөн жүз кылмышкер качып чыгыптыр! Курал-жарагы, айдаган танкасы да бар имиш! Айланайын кудай! Өзүң бир сактай көр? Үйдөн-үй койбой, көчөдөн-көчө койбой, баарын эле кырып келе жатышат дейт! Эми эмне кылдык? Кайда

барып жашынабыз? Уккандар ага ишенип калышыптыр. "Жамандык жерде жатпайт", деген сөз чын тура! Бири-биринен угуп отуруп, шаар ичи бат эле ызы-чууга толуптур. Кайсы бири коркконунан эшигин ичинен илип, терезелерин караңгылап алыптыр. Кайсы бири демин ичине катып, көчөгө кулагын түрсө, кайсы бир коркоктор сырттан "тарс" эткен дабыш, "тырс" эткен үн угулса, жүрөгү оозуна тыгылып, башын катып бекинип жүрөт дейт. Дагы бири көчөдө бейкапар ойноп жүргөн балдарын "тез келгин!" - деп үйүнө чакырып жатат. Ал эми Кубат аттуу эр жүрөк, мекенчил бала элди коркпоого, бир муштумдай түйүлүп, ынтымактуу болууга чакырып:

- Оо, эл журт! Коркпогула! Мага кошулгула! Эгерде ал кабар чын болсо, шаарыбыз менен элибизди коргоп калалы! Андай кылмышкерлерди колго түшүрүп, камап салалы! - деп күч топтоого киришиптир. Аңгыча баягы Эбиренин курдашы пайда болуп, ызы-чуу түшкөн элге кайрылып, минтип сураптыр:

- Мынчалык үрөйүңөрдү учурган эмне? Эл ага болгон ишти болгондой айтып бериптир.

- Андай кабарды кимден уктуңар? - деп сураптыр ал таңгалып. Эл ага Эбирени көрсөтүптүр. Эбире курдашына тике карай албай, жер тиктеп туруп калыптыр. Ал эми курдашы болсо, Эбирени жийиркене карап, мындай дептир:

- Эх, Эбире! Сенин ушакчы экениңди билчү элем, бирок мынчалык "наадан" экениңди билген эмесмин! Эми дүрбөгөн элди кантип токтотобуз?!

Ошондо гана Эбире өз күнөөсүн мойнуна алып, элден минтип кечирим сураптыр:

Мен... Мени кечирип койгулачы? Мен... Мен жалган айтып, силердин алдыңарда аябай уят болдум... Ошондо ал кабардын

чын эле жалган экенине түшүнгөндөр, элди токтотууга аракеттенди. Бирок, коркуп калган көпчүлүктү тынчтандыруу оңойбу? Кубат баштаган азаматтар, уятына чыдабай, көз-жашын көлдөткөн Эбирени элдин алдына чыгарып, кечирим суратып, болгон ишти түшүндүргөндө гана, эл тынч ала баштады.

### **Жомок тарбиясы:**

*1. Бул жомок, балдарды сөз уга билүүгө, уккан сөздү бурмалабай айтууга жана чынчыл болууга тарбиялайт.*

*2. Ушакчыны эл жек көрөөрүн, анткени ал калпычы да, алдамчы да, чагымчы да болорун билдирет, өшондуктан андай жаман адаттардан алыс болуу керектигин эскертет.*

### **Сөздүк:**

*Наадан - уятсыз, намызсыз, арсыз.*

*Бурмалап - атайлап бузуп, маанисин өзгөртүп.*

*Көбүртүп-жабыртып - өтө эле ашырып.*

*Эбиреп-жебирөө - эрди эрдине тийбей, ылдам сүйлөө.*

*Мекенчил - мекенин сүйгөн.*

*Дүрбөгөн - биринен бири чала угуп алып, нары-бери жүгүрүп, тынч албай корккон элдин абалы.*

*Чагымчы - эки адамдын, эки элдин ынтымагын бузуу үчүн атайылап бири-бирине жамандап тукурган адам.*

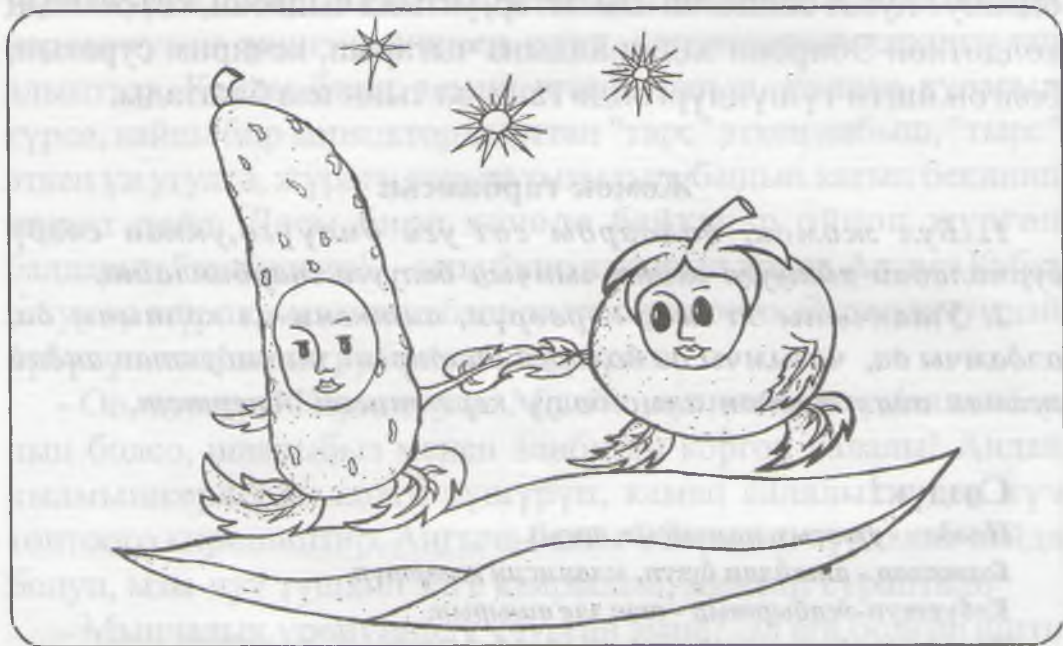
### **Макал:**

*«Укнайт деп ушак айтпа, көрбөйт деп ууру кылба».*

*«Ушак сөздүн уусу жаман, жалаа сөздүн чуусу жаман».*

## Жашылчалардын жоруктары

(жомок)



### 1. Жашылчалар базардан кантип качып чыгышты?

Бир помидор болуптур. Аны кожоюн базарга алып барып сатмак экен. Аңгыча ал айланадагы жашылчалардын сүйлөшүп жатканын угуп калыптыр:

- Өлдүк! - дептир бадыраң пиязга.

- Эмне болду? - деп сураптыр пияз бадырандан?

- Карабайсыңбы! Биздин жаныбызга помидорду алып келди.

Сен, мен, ал үчөөбүздү көрсө, ким болсо да сатып алат. Анан үйүнө алып барат да, жыргап "шакарап" жасап жейт. А биз болсо, ошентип заматта жок болобуз, - деп, бадыраң ыйлай бацтады. Аны уккан пияз коркуп кетти:

- Анда эмне кылабыз? - деп, ал да ыйлады. Анан көзүнүн жашын аарчыды да, минтип айты:

- Мындан тезирээк качып кетели! Кожоюн жашылчалардын тилин кайдан билсин. Ал эч нерсе менен иши жок, акчасын санап отурду.

- Кана, кеттик! - деди бадыраң пиязга.

- Кеттик! - деди пияз да аны колдоп.

Помидор алардын сөзүн угуп, кошулуп качкысы келди. Караса, бадыраң менен пияз секирип түшүп, качып баратышыптыр. Соодагер болсо, акчасын санап отурат.

- Кеттик! - деди ошондо помидор да секирип баратып. Бирок, ал эзилип быша баштагандыктан "былч", этип, жерге түшкөндө тим эле карды жарылып кала жаздады.

- Ой, ичим! - деп, онтоп жиберди. Аны угуп калган бадыраң кылчайып, артын карады. Караса, помидор ичин басып, тоголонуп жатыптыр. Бадыраң өз курбусун таштагысы келген жок. Кайрылып келип, аны колтугунан таяп, жетелеп алып жөнөдү. Бир кезде алардын алдынан чоң жол көрүндү.

- Эми эмне кылабыз? - деди алактаган помидор.

- Эч нерсе эмес, бул жолдун кесилишинде күтө турабыз. Светофорго машиналар токтогондо өтүп кетebиз, - деди пияз ишенимдүү үн менен. Ангыча светофордун сары жарыгы жанды. Өзү алдыга түшүп:

- Кана, даярдангыла, кеттик! - деп чаңкылдады пияз, светофордун жашыл жарыгы күйгөндө. Ошентип алар жолдун кесилишинен аман-эсен өтүп алышты.

- Эми каякка барабыз? - деди ичинин ооруганына чыдабай келе жаткан помидор.

- Тигил жакка! - деди бадыраң. Алар бадыраң көрсөткөн тарапка жөнөштү. Помидордун ичи эми чыдатпай ооруду.

- Акырын баскылачы? - деп суранды ал. Тигилер болсо, жайыраак басышты.

- Ой, минтип кыбырап, жолдо жүрө берсек, соодагер жетип келип, кармап кетпейби?! - деди пияз.

Соодагердин атын уккан бадыраң чочуп кетти. Ал помидорду карап, минтти:

- Кой, ылдамдайлы! Соодагер чын эле кармап албасын!

- Ичим оорубаганда, силерге минтип жалдырабайт элем... - деди помидор аларга таарынгансып, мурчуюп. Бадыраң ак-көңүл эле. Ал помидордун көңүлүн көтөргүсү келип, мындай деди:

- Э, андай болсо, мен сени көтөрүп аламын! Помидор сүйүнүп кетти. Бадыраң помидорду көтөрүп алды. Ал эми пияз болсо, бадыраңга жол көрсөтүп баратты.

## 2. Селсаяк (бомж) кууганда

Бир кезде таштанды салган темир жашиктердин тушуна жетишти. Алар тарапка келе жаткан, бир аябай өңү суук кишини көрүштү. Анын чачы саксагай, мурду картошкадай-барсагай, кийими айрык, бети-башы кир экен. Аны помидор тааный калды да, минтип кыйкырып ийди:

- Бул баягы селсаяк тура! Ал бизди кармап алса, жеп коёт, качтык! Анын оозу да сасык дешет. Сасык ооздун ичинде тумчугуп калбайлы, батыраак качалы! Ошентип алар качып жөнөштү. Селсаяк муну байкап калды да, артынан кууду. Бир кезде помидор минтип кыйкырды:

- Анын буту чалыштай баштады, курсагы ачка, күчү жок тура! Дагы бир аз качсак, кутулуп кетebиз! Бул кезде жашылчалар да чарчай баштаган эле, алар акыркы күчүн жыйнап, жүгүрүп бара жатышты. Аңгыча селсаяктын көзү караңгылап, башы айланып, бакты сүзүп алды.

- Эх, кандай жакшы болду! Ал ошону көрмөк! - деди пияз, кутулганына сүйүнүп. Чалкасынан түшүп, чаңга оонап жаткан селсаякты жек көрө карап.

### 3. Мас кишиден качуу

Жашылчалар бир аз эс алып алышты да, андан нары жөнөштү. Аңгыча алдынан тили булдуруктаган, бир мас киши чыкты. Ал жашылчаларды көргөндө тим эле сүйүнүп кетти:

- Закүскө!! - деди эңкейе калып, тарбаңдаган колдорун сунуп. Бирок жашылчалар андан буйтап кетишти эле, мас киши аларды кармайм, - деп, оңкосунан түштү. Жашылчалар ошентип мастан оңой эле кутулуп кетишти. Бирок, аларды тиги бет-мандайдагы ач көз сатуучу көрүп калды да, байкатпай кармап алып, дүкөнүнүн текчесиндеги жашылчаларга кошуп койду.

### 4. Дүкөндөгү окуя

Текчеде жашылчалар абдан көп экен. Тим эле жерден шыпка чейин жыйылып туруптур. Ошого карабай ач көз сатуучу, карыган кишилерди алдап, ашыкча акча алып жатты. Сатуучунун андай ач көздүгүн байкаган бадыраң, пияз менен помидорго минтти:

- Бул аябай ач көз сатуучу экен! Мен мындай кишиге пайда келтиргим келбейт. Силерчи?

- Биз да ошентип ойлоп жатабыз! - дешти жолдоштору.

- Мындай ач көздү жазалоо керек! - деди бадыраң чечкиндүү сүйлөп. Анан ал текчедеги жашылчаларга да кайрылып, мындай деди:

- Эй, туугандар! Карагылачы, ал карыган чоң энелерди да алдап жатат! Бул ач көз сатуучуга кор болбой, тезиреек качып кетели!

- Ээ, андай күн болсо гана? - дешти текчедеги жашылчалар улутунуп.

- Коркпогула! Эгерде макул болсоңор, биз силерди ээрчитип качып кетебиз! - деди бадыраң. Жашылчалар аны угуп аябай сүйүнүштү.

- Эрттерээк эле качып кетеличи? - дешти алар. Бирок ошол эле жашылчалардын арасынан, бир ашкабак чыккынчылык кылып, алардын оюн ач көз сатуучуга айтып койду. Ач көз сатуучу эшикке сакчы коюп, өзү мурдагыдан да сагыраак болуп, жашылчаларды таптакыр качырбай кайтармак болду. Ал эми жашылчалар чыккынчы ашкабакты кармап алып, жалынып ыйлаганына карабай, колун-бутун таңып, оозуна чүпөрөк тыгып ташташты да, ач көз сатуучу менен күзөтчүнүн укташын күтүп, таңга чейин отура беришти. Акыры убакыт жетип, алар үргүлөп уктай баштаганда, дүкөндүн арткы тешигинен дабыш чыгарбай, улам бирден чубап отуруп чыгып кетишти.

Эртеси ач көз сатуучу жашылчаларын жоктоп, өз башын өзү муштагылап, өңгүрөп ыйлады. Ал эми эркиндикке чыккан жашылчалар, жайык талаада ээн-эркин ойноп жүрүштү.

### **Жомок тарбиясы:**

*1. Бул жомок балдарды дөстүккө бек болууга, тыкандыкка, чынчылдыкка, бөөрукерликке, адилеттүүлүккө, калысттыкка жана сергектикке тарбиялап, алдамчы, куу, ач көз адамдарды жек көрүүгө, алардай жаман мүнөз күтпөөгө чакырат.*

*2. Ар кандай кыйын учурдан акыл-эстүүлүк жана тапкычтык менен чыгып кетүүгө, бирөөгө жардам берүүгө, эркиндиктин кымбаттыгын биле жүрүүгө, убакытты текке кетирбөөгө үйрөтөт.*

### **Сөздүк:**

*Селсаяк - тентиген, үй-жайы жок.*

*Закүскө - арак ичкенден кийин жсей турган нерсе, же тамак.*

*Булдуруктаган - так сүйлөй албаган, түшүнүксүз сүйлөгөн.*

*Шыпка - тамдын ички дубалынын жогорку бети.*

*Оңкосунан - башы менен жер сүзүп.*

## Эринчээк эмнеден уялды?

(ангеме)

Биздин арабызда бир Эринчээк аттуу аябай жалкоо бала бар. Ал сөз уккандан да, сүйлөгөндөн да, бир нерсе сурасаң, ага жооп бергенден да эринет. Ага сабак оку, же иш кыл! - деп, айтуунун эч кереги жок. Анткени ал баары бир окубайт, баары бир иш кылбайт. Ал гана эмес, Эринчээк кээде ордуна туруп, ашканага баргандан да, колун сунуп бир нерсе алып жегенден да эринет.

Жалкоолугу бир кармаса, оозуна тамак салып берсең да жутпай коет. Биздин Эринчээк мына ушундай өзгөчө Эринчээк!



Бир күнү классташтар тоого саякаттап жөнөп калдык. Жолдо гүл терип, кубалашып ойноп, көңүлдүү жүрдүк. Ал эми Эринчээк болсо, кыбырап тээ, артта калды. Анын баскысы келбей, араң эле келе жатты. Биз тоонун бийик жерине жетип, аска-зоонун арасынан ышкын, карагандын түбүнөн кымыздык, тектирчеден балтыркан тердик.

А, Эринчээк болсо эч нерсе терген жок.

- Эринчээк! Кел, ышкын, кымыздык, балтыркан тер! Бөбөгүңө алып барып бер! - дедик. Эринчээк бизге минтип кол шилтеди:

- Э, тергим келбей жатат.

660

Бир кезде кардыбыз ачып, ала барган тамак - ашыбызды жемек болдук.

- Эринчээк! Кел тамактаналы, - деп чакырдык. Ал көптөн кийин бизге минтип жооп берди:

- Э, ордумдан тургум келбейт, эч нерсе жегим келбейт.

- Тамак ичпесең, кубатың кетип, чарчайсың да! Кел тамактанып ал!- дедим, аны көндүрмөккө. Бирок Эринчээк ордуна туруп, басып келгенден да, жооп бергенден да эринип, дулдуюп жатып алды. Ал ошентип эринчээктигинин айынан ачка калды. Биз болсо, курсагыбызды тойгузуп, тоо арасын шаңга бөлөп ырдап, кубалашып, ойноп жаттык. Ошентип, кеч бешим болду. Ар бирибиз бир кучактан ышкын, кымыздык, жана балтыркан көтөрүп, үйгө кайттык. Эринчээк болсо, бизди ээрчип басалбай, шылкыйып араң келе жатты. Анын карды ачып, өнү тим эле бозоруп турду.

- Э, Достор! Ынтымактуу болуш керек эмеспи! Тергенибизден Эринчээкке бир-экиден берсек кантет? - дедим курбуларыма кайрылып. Алар оболу баштарын чайкашты, анан макул болушту.

- Эринчээк! Муну ата-энең менен бөбөгүңө ала барып бер! Алар сени тоодон ышкын, кымыздык ала келет,- деп, күтүп жатышат да!- дедик биз ага тергендерибизден сунуп жатып. Аны көргөн Эринчээк сүйүнүп да, уялып да кетти. Анан анын эки бети кулактарынын учуна чейин кызарып чыкты. Ал ошондо бизге ыраазы болуп турганын жашыралбай, үнүн толкундатып минтип айтты:

- Силерге ырахмат, достор! Мен эми эринчээктигим менен жалкоолугумду таштаймын! Мындан нары силерге уят болгонумду токтотомун! - деди үнүн акырын чыгарып.

## Ангеме тарбиясы:

Бул жомок окуучуларга кандай тарбия берет?

*1. Ар кандай иш кылуудан эринбөөгө, жалкоо болбоого тарбиялайт.*

*2. Чогуу окуган курбуларды сыйлоого, ынтымактуу болууга, кемчиликти моюнга ала билүүгө жана аны оңдоого үйрөтөт.*

### Сөздүк:

*Эринчээк - жалкоо, иш кылгысы келбеген, жүүнү бош.*

*Кымыздык - жазында, тескей бетинде караган түбүндө өскөн кычкыл даамы бар өсүмдүк.*

*Балтыркан - жай ортосунда бийик тоолордун ойдуңдарында өскөн кычкыл даамдуу өсүмдүк.*

*Ышкын - бийик тоо беттеринде, аска-зоолордо, жылгаларда өскөн кычкыл даамдуу өсүмдүк.*

*Бешим - түш ооп, күн батышка жакындай баштаган учур.*

*Кубат - күч.*

## Жайдарбек баатыр

(ЖОМОК)

Бир аябай коркунучтуу дөө болуптур. Ал жөнүндө уккан элдин үрөйү учуп, дүрбөп калыптыр. Ошол айылда Жайдарбек агтуу эр жүрөк жана мекенчил бала жашаптыр. Өз эли-жерин дөөдөн кантип коргоп калсам экен? – деп амал-айла таппай, кайгырып бара жатып, уктап кетип бир укмуш түш көрүптүр...

Түшүндө көлөмү дөөгө барабар, булчуңу таштай, көкүрөгү өрт-жалындап күйүп турган теңдешсиз баатыр болуп калыптыр. Колунда сыйкырдуу чокмору да бар экен. Аңгыча, кандайдыр бир сыйкырдуу үн жаңырыктап минтип угулуптур:

- Уулум! Бул сыйкырдуу чокмор сенин куралың болсун! Оңго бурасаң, миң жолу, солго бурасаң жүз жолу чыңырат. Беттешкен жоондун кулак-мээсин чуулдатып башын маң кылат. Жаркырап нур чыгарып, көзүн уялтат. Үнү өзүнө угулбайт, жарыгы өзүнө чагылбайт.

Сүйүнгөн Жайдарбек сыйкырдуу үнгө башын ийип таазим кылат. Аңгыча маңдайында канаттуу тулпар булактан мүрөк суу жутуп, тескейден мээр чөп оттоп, кишенеп туруптур. Чочуп ойгонуп кетсе, чын эле жанында куйрук-жалы келишкен тулпар турат. Өзүн караса түшүндөгүдөй баатыр болуптур. Жайдарбек дароо тулпарды минип жөнөдү. Келсе айылына баягы дөө кол салганы жатыптыр. Коркуп турган эл Жайдарбек баатырды көрүп, сүйүнүп кетет.

Жайдарбек жоо жарагын байланып, тулпарын минип, дөөгө бет алат.

Дөө Жайдарбекти теңине албай, бала дөөсүн жиберет. Жайдарбек мотурайган бала дөөнү аяп, чыпалагына илип алып, канжыгасына байлап коёт.

Ачуусу келген дөө эки жүз кара дөөсүн жиберет. Жайдарбек баатыр жүз бурама чокморун чыңыртып, дөөлөрдүн кулагын



тундурат, жаркыратып көздөрүн уялтат. Көздөрү көрбөй жер сыйпалаган дөөлөрдү чокмору менен жаткыра-жаткыра чабат.

Дөө эми миң ак, миң көк дөөсүн жөнөтөт. Кармашса жалгыз өзүнүн алы жетпесин сезип, Жайдарбек баатыр түн киргиче артка чегинет. Капкарангы түн кирген кезде, капысынан кол салып, миң бурама чокморун чыныртып, дөөлөрдүн кулак-мээсин чуулдатып, жаркыратып, көздөрүн уялтып четке чыгып туруп алат. Эч нерсе көрө албай, эч нерсе кыла албай, баштары маң болуп, тегеренген дөөлөр, таң аткыча бирин-бири чаап, бирин-бири тебелеп, өздөрүн өздөрү эле кырып коет. Эртеси Жайдарбек баатыр дөөнүн өзүн жекеге чакырат.

"Эки миң, эки жүз дөөмдү жайлап, кебелбеген бул алп, жалгыз мени соо коймок беле", – деп корккон дөө Жайдарбектин алдына келип, минтип кечирим сурайт:

– Экинчи кайрылып келбейин баатыр! Чымындай жанымды чыркырата көрбөсөң экен?

Ошондо Жайдарбек устатынын насаатын эстейт. Дөөнү элдин алдына чөгөлөтүп, кечирим суратат. Жонуна миң шапалак чаптырат. Өзүнүн канжыгасындагы бала дөөнү бошотуп берет да, кууп жиберет.

Ошентип Жайдарбек баатыр дөөнү жеңип, элин кор кылбай багып алган экен.

### **Жомок тарбиясы:**

*Бул жомок балдарга кандай тарбия берет?*

*1. Өз Ата-Мекенин, ата-журтун, жана элин сүйүүгө, аны коргоого жана мекенчил болууга тарбиялайт.*

*2. Эрдик жаратууга, шамдагай, ыкчам, чечкиндүү болууга үйрөтөт.*

*3. Чыныгы баатыр – жеңишке жетүүнү гана эмес, жеңилген тараптын күнөөсүн да кечире билиши керектигин эскертет.*

### **Сөздүк:**

*Аза түшүптүр – жүдөй түшүптүр.*

*Аярлай басып – этияттай басып, акырын басып.*

*Дүрбөп калат – алактап, кайда качарын билбей калат.*

*Дубана – үй-жайсыз, жер кыдырган, динге берилген ак пейил адам.*

*Жамбы – күмүш куйма, жамбы атуу – жамбыны бийик илип коюп жаа менен атып түшүрүүчү улуттук оюн.*

*Чокмор – бир башы тоголок чоң келтек, согуштук курал.*

*Маң – эмне кыларын билбей калган абал.*

*Мээр чоп – адам жашын узартып күч-кубат бере турган чөп. (Жень-шень).*

*Канжыга -- аттын ээринин арткы бөлүгүнө жүк байлоо үчүн атайын тагылган жип.*

*Шапалак – бир нерсени чаап олтурүү үчүн резинадан жасалган курал.*

## Өмүр баян



Балдар акыны, жазуучу Кармышаков Аман Нурдин уулу Токтогул районунун «Өзгөрүш» айылында 1963-жылы 21-майда туулган. 1980-жылы «Өзгөрүш» орто мектебин, 1993-жылы КМУУнун журналистика факультетин аяктап, ошол эле факультетте окутуучу, «Мектеп» басмасында бөлүм башчы, Кыргыз билим берүү Академиясынын этнопедагогика бөлүмүндө ага илимий кызматкер болуп иштеген.

Аман Кармышаков мектеп жашынан эле ыр жаза баштаган. Анын чыгармаларын «Жаш Ленинчи», «Байчечекей» журналдары жана «Кыргызстан маданияты», «Кыргызстан пионери», «Ленинчил жаш» гезиттери өз убагында жарыялап турган. Мындан сырткары жыл сайын чыгып туруучу жаш таланттардын «Учкун» альманахынын бир нече санына да ырлары кирген. 1984-85-жылдары Маданият министрлиги тарабынан адабият сүйүүчүлөрдүн I-II даражадагы дипломдору менен сыйланган.

Алгачкы эмгеги «Ойчул бала» деген ат менен 1998-жылы басылып чыгып, жаш окурмандардын сүйүктүү китебине айланган. Мындан сырткары «Хан дарбыз» (1999), «Кереметтүү белек» (2000), «Ок жылан» (2001), «Пил кантип ыйлады» (2002), «Жандуу тамгалар» (2004), «Телекитеп» (2009), «Асман дөө» (2009) аттуу бөбөктөр үчүн жомок китептери басылып чыккан. Булардын ичинен «Хан дарбыз» жана «Жандуу тамгалар» жомоктору «Хан арбуз» 2002, Нооман Каримовдун котормосу жана «Жираф» 2010, Иманбердиева Нургуль Амановнанын котормосу менен орус тилине которулуп жарык көргөн. Ошондой эле А. Кармышаков башталгыч класстарда «Адеп сабагын» окутууга арналган «Адеп алиппеси» (2004), «Адеп үлгүсү» (2007), «Өрнөктүү бөбөк» (2008), мектеп сахнасы үчүн жазылган «Майрам ыры» (2008) жана «Адеп» 6 класс (2010), «Адеп» 8 класс (2011) аттуу окуу куралдарынын автору.

Ал эми колуңуздардагы китеп, алгач 1999-2002 жылдары жарык көргөн. Бул оңдолуп, толукталып үчүнчү жолу басылышы.



672



80c

65

